

Doc. dr Zdravko GRUJIĆ*
*Pravni fakultet Univerziteta u Prištini
sa privremenim sedištem u
Kosovskoj Mitrovici*

Pregledni naučni rad
UDK: 343.261(497.11)
343.265.2(497.11)
343.846(497.11)
Primeljeno: 18. mart 2021.
Prihvaćeno: 2. april 2021.
[https://doi: 10.47152/rkkp.59.1.5](https://doi.org/10.47152/rkkp.59.1.5)

USLOVNI OTPUST KOD KAZNE DOŽIVOTNOG ZATVORA – KRITIČKO PREISPITIVANJE NOVIH NORMATIVNIH REŠENJA U SRPSKOM KRIVIČNOM ZAKONODAVSTVU–

Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika Republike Srbije iz 2019. godine, koje su stupile na snagu 1. decembra iste godine, izmenio je sistem krivičnih sankcija i, umesto dugotrajne kazne zatvora od trideset do četrdeset godina, kao najstrožu kaznu predvideo kaznu doživotnog zatvora. Iako ova kazna ne predstavlja izuzetak u savremenom uporednom krivičnom zakonodavstvu, način njenog uvođenja izazvao je polemiku stručne javnosti i, istovremeno, zahtevao je izmenu i drugih odredaba materijalnog krivičnog prava kako bi bila omogućena njena primena. Među novim normativnim rešenjima koja se odnose na primenu kazne doživotnog zatvora mnoga se mogu smatrati spornim. Cilj ovog rada je da se primenom dogmatskog, normativnog i komparativnog metoda, kritički preispitaju zakonske novele u delu koje se odnose na kaznu doživotnog zatvora, kao i da se predlože rešenja kojima bi se ublažile posledice primene inoviranih i nekonzistentnih odredaba, posebno u odnosu na (ne)mogućnost primene instituta uslovnog otpusta prema licima kojima je izrečena kazna doživotnog zatvora.

Ključne riječi: kazna doživotnog zatvora, uslovni otpust, zabrana uslovnog otpuštanja

* e-mail: zdravko.grujic@pr.ac.rs

1. Uvodna razmatranja

Izmenama i dopunama Krivičnog zakonika¹ iz 2019. godine u srpsko krivično zakonodavstvo uvedena je kazna doživotnog zatvora, kao najstroža kazna u sistemu krivičnih sankcija, uz istovremeno ukidanje dugotrajne kazne zatvora u trajanju od trideset do četrdeset godina. Ovim novelama potvrđen je kontinuitet višegodišnjeg procesa nekonzistentnih i prečestih izmena i dopuna krivičnog zakonodavstva (tzv. krivičnopravni ekspanzionizam) kojima se širi retributivni koncept kažnjavanja. U suštini, u pitanju je afirmacija neoklasičnog principa pravičnog, strogog i srazmernog kažnjavanja učinilaca, u literaturi označenog kao "just desert" (Hirsch, 1985: 29), koji prevaspitavanje i socijalnu reintegraciju prestupnika potiskuje u drugi plan, a kao primarni cilj i svrhu kažnjavanja reafirmiše "zasluženu" i pravičnu kaznu srazmernu težini izvršenog krivičnog dela (Grujić, 2019: 1110).

Kazna doživotnog zatvora ne predstavlja izuzetak u uporednom krivičnom pravu, naprotiv, predviđena je najvećem broju savremenih krivičnopravnih sistema. U uporednom zakonodavstvu predviđena je u sto osamdeset četiri države, dok samo trideset dve (ili geografske, teritorijalne, celine) ne poznaju ovu kaznu (Van Zyl Smit, Appleton, 2019: XII). Stoga, uvođenje kazne doživotnog zatvora u srpsko krivično zakonodavstvo sa komparativno-pravnog aspekta ne treba posmatrati kao rešenje koje se može smatrati neopravdanim ili izlišnim.

Međutim, postupak njenog uvođenja u sistem karakterisao je nedostatak javne rasprave o neophodnosti i opravdanosti uvođenja kazne doživotnog zatvora (slično onoj iz 2015. godine kada je predstavljen Nacrt zakona o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika sa rešenjem koje je predviđalo uvođenje ove kazne), snažni uticaj porodica dece žrtava najtežih krivičnih dela (Грујић, 2020: 158, f. 11),² medijski kreirani punitivni stav opšte javnosti, kao i stvaranje moralne

1 "Službeni glasnik Republike Srbije" broj 85/2005, 88/2005 – ispr. 107/2005 – ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019.

2 Javnost je bila zgrožena slučajevima: ubistva Tijane Jurić, petnaestogodišnje devojčice iz Subotice, koja je u noći između 25. i 26. jula 2014. godine, oteta, silovana i ubijena u Bajmoku, dok je bila u poseti svojoj babi i dedi. Njeno telo pronađeno je 7. avgusta, 12 dana nakon nestanka. Ubica je svojim autom prvo udario devojčicu, potom je oteo i ubacio u auto, silovao, potom zadavio a telo sakrio na improvizovanom smetlištu u blizini Sombora, 23 kilometara od mesta gde je oteta. Ubica Dragan Đurić, mesar iz Beograda, priznao je ubistvo i osuđen je na kaznu zatvora u trajanju od 40 godina; trogodišnje Anđeline Stefanović, devojčice iz sela Vratarnica kod Zaječara, koja je ubijena 9. jula 2016. godine, tako što je ubica Vladica Rajković, komšija porodice ubijene, devojčicu odveo sa proslave dečijeg rođendana u obližnju šumu i počeo da napastvuje. Kako su preneli mediji, prilikom silovanja devojčici su ispadali unutrašnji organi. Ubica je potom uzeo kamen i smrskao detetovu glavu, nakon čega se presvukao i vratio na proslavu rođendana. Uhvaćen je i osuđen na kaznu zatvora u trajanju od 40 godina. Pomenućemo i slučaj trogodišnje Katarine Janković koju je 17. jula 2005. godine silovao i tukao do smrti Mališa Jeftović, nevenčani partner devojčicine

panike (Игњатовић, 2018: 148). Ovi razlozi, ali i nemogućnost sagledavanja realnih efekata kazne od trideset do četrdeset godina zatvora pre njenog ukidanja i zamene kaznom doživotnog zatvora, dovodi do zaključka da se uvođenje kazne doživotnog zatvora u krivičnom zakonodavstvu Republike Srbije može smatrati regresivnim pristupom.

Ovakvo rešenje je, s jedne strane, zakasnelo jer kazna doživotnog zatvora nije uvedena prilikom konačnog aboliranja smrtne kazne u našem krivičnom zakonodavstvu 2002. godine,³ kao ni prilikom usvajanja novog Krivičnog zakonika 2005. godine, ali, s druge strane, i, istovremeno, ishitreno, jer iznenadno uvođenje pokazuje populističku težnju zakonodavca da zadovolji porodice dece žrtava svirepih zločina koji su se dogodile prethodnih godina i opštu javnost, jer dosadašnje iskustvo ukazuje da je javnost uvek izražavala potrebu za što represivnijim kažnjavanjem (Stojanović, 2015: 7).

U literaturi se iznosi i stav da je malo intervencija u oblasti krivičnog prava izazvalo toliko sporova i kontroverzi kao usvajanje izmena i dopuna Krivičnog zakonika iz 2019. godine jer se reakcije nisu svele samo na potpisivanje peticija, kritičke tekstove i istupanja u medijima, nego je bilo i upozorenja međunarodnih subjekata da neka od rešenja koje su u Noveli sadržana ne odgovaraju onom što bismo mogli popularno nazvati "evropski standardi kaznene reakcije" (Игњатовић, 2019: 119).

Poseban problem predstavljaju normativna rešenja koja se odnose na primenu instituta uslovnog otpusta kod kazne doživotnog zatvora, i to na nekoliko nivoa. Prvi problem odnosi se na nemogućnost uslovnog otpuštanja osuđenih na kaznu doživotnog zatvora za pet krivičnih dela - taksativno navedenih u zakonu. Dakle, uveden je modalitet kazne doživotnog zatvora bez mogućnosti uslovnog otpusta. Pri tome je nesporno da postoje druga krivična dela čija radnja izvršenja može obuhvatiti i neku od radnji kod pomenutih dela, ali i krivična dela koja se, prema svojoj prirodi ili načinu izvršenja, mogu smatrati težim krivičnim delima od navedenih (npr. genocid, zločin protiv čovečnosti), ali se zakonodavac odlučio da zabranu mogućnosti uslovnog otpuštanja osuđenih na kaznu doživotnog zatvora predvidi isključivo za ta krivična dela. Drugi problem tiče se vre-

majke Ane Filipović. Slučaj seksualnog izživljavanja, zverstva nad nemoćnim detetom i ubistvo (dete su mrtvo odneli u Klinički centar "Zvezdara" tvrdeći da je devojčica pala sa kreveta i povredila se) dogodio se u Zvezdarskoj šumi u Beogradu. Obdukcija je pokazala da je devojčica iskrvarila zbog rasepa jetre i povrede drugih unutrašnjih organa. Ubica je osuđen za krivično delo teško ubistvo izvršen na svirep način na kaznu zatvora od 40 godina, dok je devojčicina majka osuđena za pomaganje u izvršenju dela na 37 godina zatvora.

- 3 Smrtna kazna je abolirana prvo zakonodavnim aktivnostima na saveznom nivou 1993. godine, odnosno 2001. godine (kada je i zamenjena kaznom zatvora u trajanju od 40 godina), odnosno 2002. godine kada je ukinuta i kod preostalih krivičnih dela propisanih republičkim zakonom.

menskog perioda izdržane kazne zatvora nakon kojeg osuđeni može da pokrene postupak puštanja na uslovni otpust kod drugih krivičnih dela kod kojih je predviđena kazna doživotnog zatvora. Zakonodavac se odlučio za period od dvadeset sedam godina izdržane kazne, iako je u velikom broju uporednih zakonodavstava (i međunarodnim izvorima), ukoliko ne kraći, period izdržane kazne ne duži od dvadeset pet godina. Treći problem se tiče vremenskog trajanja uslovnog otpusta kod lica osuđenih na kaznu doživotnog zatvora. Naime, zakonodavac je, bez ikakvog smislenog obrazloženja ili logike, odlučio da uslovni otpust kod ove kategorije osuđenih lica traje petnaest godina. Osim temporalnog ograničenja, ne predviđaju se druge materijalne (ni procesne) odredbe na osnovu kojih bi se moglo zaključivati o daljem položaju i statusu uslovno otpuštenih lica osuđenih na kaznu doživotnog zatvora. Četvrti problem može predstavljati činjenica da se, prema članu 46. stav 1. Krivičnog zakonika, uslovno ne može otpustiti lice koje je za vreme izdržavanja kazne dva puta kažnjavano za teže disciplinske prestupe ili kome su oduzete dodeljene pogodnosti. Nedostatak motivacije kod osuđenog na kaznu doživotnog zatvora da poštuje pravila kućnog reda u zavodu, i izvesnost disciplinske odgovornosti, može biti odlučujuća činjenica za onemogućavanje primene instituta uslovnog otpuštanja, bez obzira na rokove za brisanje disciplinskih mera iz evidencije predviđene članom 175. stav 2. Zakona o izvršenju krivičnih sankcija.⁴

U najvećem broju država u kojima čini deo sistema kazni predviđa se mogućnost (ranijeg, prevremenog, ili) uslovnog otpusta lica osuđenih na kaznu doživotnog zatvora. Nesporno je da u uporednom pravu postoje i retki izuzeci od ovog pravila. Međutim, paradigma zaštite ljudskih prava, posebno zaštite prava lica lišenih slobode, kao i mehanizmi njihove zaštite (npr. jurisprudencija Evropskog suda za ljudska prava), ukazuju da mogućnost uslovnog otpusta lica osuđenih na kaznu doživotnog zatvora u nacionalnim zakonodavstvima već predstavlja "uspostavljeni standard".

Posmatrano sa penološkog aspekta, sprovođenje tretmana i postupanje sa osuđenima na kaznu doživotnog zatvora i ideja njihove resocijalizacije i socijalne reintegracije, u direktnoj je korelaciji sa postojanjem mogućnosti njihovog uslovnog otpuštanja osuđenog lica sa izdržavanja kazne. Zbog toga je propisivanje mogućnosti uslovnog otpuštanja osuđenih na kaznu doživotnog zatvora, kao stvaranje njima vidljivog "puta ka slobodi" (eng. *path to release*), neophodna pretpostavka u postupku izvršenja kazne.

4 "Službeni glasnik Republike Srbije" broj 55/2014 i 35/2019.

2. Kazna doživotnog zatvora u srpskom i uporednom krivičnom zakonodavstvu – normativna rešenja, modaliteti kazne i primena u praksi -

Kazna doživotnog zatvora predstavlja, prema svom sadržaju, kaznu eliminatornog karaktera jer se osuđeno lice lišava slobode (u penitencijarnoj ustanovi) za sve vreme trajanja njegovog života. Ona predstavlja "odloženu smrtnu kaznu" ili "smrtnu kaznu na rate". Prema logici stvari, učinilac krivičnog dela se kažnjava srazmerno težini izvršenog krivičnog dela (zločina) i stepenu krivice, kaznom koja ga trajno isključuje (eliminise) iz društva i koja se, u skladu sa principima pravednosti i srazmernosti, izvršava lišavanjem slobode osuđenog do kraja života, odnosno praktično „odlaže smrtnu kaznu vremenom koje osuđeni provede u zatvoru“ (Grujić, Blagić, Bojanić, 2019: 343).

Prema usvojenim legislativnim rešenjima u našem zakonodavstvu, kazna doživotnog zatvora se može izreći za najteža krivična dela i najteže oblike teških krivičnih dela, i to samo kao glavna kazna. Prema članu 44a KZ za najteža krivična dela i najteže oblike teških krivičnih dela može se, uz kaznu zatvora, izuzetno propisati i kazna doživotnog zatvora. Kazna doživotnog zatvora i kazna zatvora mogu izreći samo kao glavne kazne, ali se zakonodavac prilikom zakonskog regulisanja odlučio za rešenje kojim se kazna doživotnog zatvora propisuje samo uz vremenski određenu kaznu zatvora. Imajući u vidu da se kazna doživotnog zatvora ne odmerava, novo zakonsko rešenje predviđa da sud, u svakom konkretnom slučaju, ima mogućnost izbora - da odmerava i izriče vremenski određenu kaznu zatvora ili da odredi i izrekne kaznu doživotnog zatvora (Грујић, 2020: 161). Izuzetak od njenog izricanja predviđen je u stavovima 2. i 3. člana 44a Krivičnog zakonika, tj. ukoliko učinilac u vreme izvršenja krivičnog dela nije navršio dvadeset jednu godinu života, kao i u slučajevima kada zakon predviđa da se kazna može ublažiti ili kada postoji neki od osnova za oslobođenje od kazne.

Kazna doživotnog zatvora se može izreći i kod sticaja krivičnih dela ukoliko je za jedno od krivičnih dela predviđena najstroža kazna prema članu 60. stav 1. Krivičnog zakonika, kao i u slučaju da je sud za krivična dela utvrdio kaznu zatvora i maloletničkog zatvora, na osnovu stava 4. istog člana.

Prva (i za sada jedina) kazna doživotnog zatvora u Srbiji izrečena je 5. januara 2021. godine pred Višim sudom u Nišu optuženom Ninoslavu Jovanoviću, poznatijem pod nadimkom "malčanski berberin", za silovanje i otmicu deteta.⁵

5 Dostupno na: <http://www.politika.rs/sr/clanak/470174/Malcanski-berberin-osuden-na-dozivotnu-kaznu-zatvora>, pristup 1. mart 2021. godine.

Kazna doživotnog zatvora predviđena je u većini država u svetu, u nekom od dva osnovna modaliteta propisivanja. U uporednom zakonodavstvu postoje formalne (*de jure*) i neformalne (*de facto*) kazne doživotnog zatvora. U formalne, propisane zakonom, spadaju: kazna doživotnog zatvora bez mogućnosti prevremenog otpusta (eng. LWOP) - koja se ne može preispitivati (eng. *fully irreducible*), kazna doživotnog zatvora bez mogućnosti prevremenog otpusta (eng. LWOP) - koja praktično ne može preispitivati (eng. *practically irreducible*), kazna doživotnog zatvora sa mogućnošću prevremenog otpuštanja (eng. LWP) i simbolična kazna doživotnog zatvora. U neformalne kazne doživotnog zatvora spadaju: dugotrajne (vremenski određene) kazne zatvora čije trajanje prevazilazi period očekivanog životnog veka osuđenog (u koje spada kazne kojima smanjenje ne može biti razmatrano pre proteka roka od najmanje 35 godina) i vremenski neograničene mere zatvaranja lica nakon izdržane kazne zatvora - neodređeni preventivni pritvor nakon osude (Penal Reform International, 2016: 2), kao što su „*forvaring*“ (eng. *secure custodial supervision*) u Norveškoj (Jacobsen, Hallgren-Sandvik, 2016: 176) ili „*sicherungsverwahrung*“ (eng. *custody for the purpose of incapacitation*) iz § 66 StGB u Nemačkoj.

U najobimnijem istraživanju o kazni doživotnog zatvora iz 2019. godine, koji su sveli profesor Dirk Van Zyl Smit i Chaterine Appleton između ostalog, navode podaci o načinu propisivanja kazne doživotnog zatvora na globalnom nivou. U istraživanju se navodi da od 216 država (ili teritorija) u svetu njih 184 ima propisanu kaznu doživotnog zatvora, dok samo u 32 ova kazna nije propisana nacionalnim zakonodavstvom (originalni broj od 183 objavljen je pre nego što je kazna uvedena u Republici Srbiji, prim. autora). Od tog broja 149 država (ili teritorija) faktički i primenjuje kaznu doživotnog zatvora, dok je u 51 od njih propisana i smrtna kazna (u kojima postoji moratorijum na izvršenje ili nije bilo izvršenja smrtno kazne u poslednjih 10 godina).

Doživotna kazna zatvora sa mogućnošću uslovnog opuštanja predstavlja najčešći modalitet ove kazne. U 144 od 183 u kojima je propisano postoje odredbe kojima je predviđena određena mogućnost opuštanja osuđenog. U 65 država izriču se kazne doživotnog zatvora bez mogućnosti opuštanja (u jednom broju postoje oba modaliteta: sa ili bez mogućnosti uslovnog otpusta).

Podaci o broju osuđenih na kaznu doživotnog zatvora prikazani u istraživanju prikupljeni su u 2014. godini (u 2016. godini za teritoriju SAD) u 114 država u kojima se primenjuje kazna doživotnog zatvora pokazuju da se ukupno 304.814 lica nalazilo na izdržavanju formalnih kazni doživotnog zatvora. Imajući u vidu da podaci nisu prikupljeni za određeni broj država Azije (npr. Kina, Vijetnam,

Filipini), Bliskog Istoka i Afrike, u istraživanju se predstavlja procenjeni ukupan broj osuđenih na kaznu doživotnog zatvora u svetu na 479.000 u 2014. godini (Грујић, 2020, prema: Van Zyl Smit, Appleton, 2019: 87, 88). Prema podacima na svetu je u 2015. godini zatvoreničku populaciju činilo 10.357.134 lica (Walmsley, 2019: 18). U poređenju sa procenjenim brojem osuđenih na kaznu doživotnog zatvora može se zaključiti da gotovo 4,62% zatvorske populacije na globalnom nivou predstavljaju osuđeni na doživotni zatvor (Grujić, Blagić, Bojanić, 2019: 343).

U nacionalnim statistikama najveći broj formalnih kazni doživotnog zatvora beleži se u SAD sa 161.957 osuđenih lica u 2016. godini (ukupan broj zatvorenih lica u SAD u 2016. godini iznos je 2.121.600). Taj broj pokazuje da je u SAD osuđeno više lica na kaznu doživotnog zatvora nego u preostalim 113 država iz kojih su prikupljeni podaci. To ne znači da se preko polovine osuđenika nalazi u SAD jer, ukoliko se uzme uzimajući u obzir procenjeni broj od 479.000 lica na izdržavanju kazne doživotnog zatvora, znači da se oko 34% svetske populacije osuđenih na kaznu doživotnog zatvora nalazi u SAD.⁶

U poređenju sa SAD, u državama Evrope bilo je ukupno 27.213 osuđenika na kaznu doživotnog zatvora u 2014. godini, uključujući Rusiju i Tursku čije se teritorije u velikoj meri geografski nalazi van Evrope. Kvota osuđenih lica na kaznu doživotnog zatvora (u odnosu na 100.000 građana) u 2016. godini u SAD iznosi 50,3 u SAD, odnosno „samo“ 3,3 u Evropi. Najveći broj osuđenih u Evropi zabeležen je u Ujedinjenom Kraljevstvu (8.661) i Turskoj (6.687), a taj broj čini 56% svih osuđenih na kaznu doživotnog zatvora u Evropi. Najveća kvota osuđenih na kaznu doživotnog zatvora zabeležena je u Ujedinjenom Kraljevstvu 13.4, Grčkoj 9.2 i Turskoj 8.6, a znatno manje u Francuskoj 0.7, Poljskoj 1.0, Rusiji 1.2, Nemačkoj 2,4 i Italiji 2.7. (Грујић, 2020, prema Van Zyl Smit, Appleton, 2019: 93-94).

Savet Evrope je 2016. godine predstavio izveštaj u kome precizno prikazuje ukupan broj lica osuđenih na kaznu doživotnog zatvora. Tako je npr. u Albaniji bilo 159 osuđenih lica, u Belgiji 217, u Bugarskoj 175, u Finskoj 200, u Poljskoj 380, u Francuskoj 489, u Nemačkoj 1863, u Turskoj 7.303 (Aebi et. al, 2017: 87).

6 U Kaliforniji je u 2016. godini bilo 39.697 osuđenih na kaznu doživotnog zatvora, od čega je 5.090 izdato kazna bez mogućnosti uslovnog otpusta. Ukupan broj osuđenih u Kaliforniji bio je veći od broja prikupljenih za svaku pojedinačnu državu u svetu, osim Indije. Na Floridi je bilo 13.005 osuđenika od kojih je 8.919 izdržano kaznu doživotnog zatvora bez mogućnosti uslovnog otpusta. U državi Nju Jork zabeleženo je 9.535 osuđenih lica na doživotnom zatvoru, od čega je „samo“ 275 njih izdržavalo kaznu bez mogućnosti uslovnog otpusta.

3. Uslovni otpust kod kazne doživotnog zatvora – normativna rešenja u srpskom zakonodavstvu

Nastao kao oblik penološkog eksperimenta mornaričkog kapetana Machonochi-ja na ostrvu Norfolk 1840. godine (Игњатовић, 2018: 177), uslovni otpust je nakon nešto više od jedne decenije od pojave postao jedna od faza progresivnog sistema izvršenja kazne zatvora (u Engleskoj od 1853. godine, u Irskoj od naredne). Ideja progresije u postupku izvršenja kazne zatvora vrlo rano prihvaćena je i u Srbiji i poseban zakonski tekst o uslovnom otpustu usvojen je 1869. godine (Димовски, Поповић, 2018: 47). Ubrzo je uslovni otpust doživeo transformaciju od penološkog eksperimenta do značajnog instituta opšteg dela krivičnog prava.

U uporednom krivičnom pravu postoji više modaliteta uslovnog otpusta, često kritikovanih ili osporavanih u teoriji i nedovoljno primenjivanih u praksi. Gotovo u svim modelima uslovnog otpuštanja pretpostavke formalne prirode odnose se na deo kazne koji osuđena lica moraju izdržati pre uslovnog opuštanja, a materijalne pretpostavke se tiču kvaliteta vladanja osuđenika u toku izdržavanja kazne i na tome zasnovane procene o ispunjenosti svrhe kažnjavanja (Соковић, 2014: 39). Ipak, nesporno je da mogućnost ranijeg puštanja slobodu iz penitencijarne ustanove u slučajevima uspešne resocijalizacije predstavlja jedan od najsnažnijih motivacionih elemenata prihvatanja programa postupanja i ponašanja osuđenog u ustanovi za vreme izdržavanja kazne. Značaj postojanja mogućnosti uslovnog otpuštanja osuđenih (i) na kaznu doživotnog zatvora predstavlja civilizacijsko dostignuće, pravnu i deklarativnu potvrdu humanosti savremenih kaznenih sistema, posmatrano sa aspekta zaštite osnovnih ljudskih prava, i, istovremeno, penološku paradigmu kroz koju se može realizovati ideja resocijalizacije.

Normativno regulisanje instituta uslovnog otpusta u srpskom krivičnom zakonodavstvu karakterišu učestale izmene modaliteta i obima primene. Važeće odredbe Krivičnog zakonika koje se odnose na primenu instituta uslovnog otpusta kod osuđenih na kaznu doživotnog zatvora predviđaju da se rešenja koja se smatraju spornim.

Kao prvo, prema članu 45. stav 5. Krivičnog zakonika, ne postoji mogućnost uslovnog otpuštanja lica osuđenih na kaznu doživotnog zatvora za pet taksativno navedenih krivičnih dela: teško ubistvo (član 114. stav 1. tačka 9), silovanje (član 178. stav 4), obljuba nad nemoćnim licem (179. stav 3), obljuba sa detetom (član 180. stav 3) i obljuba zloupotrebom položaja (član 181. stav 5). Dakle, za navedene oblike krivičnih dela praktično postoji modalitet doživotnog zatvaranja bez mogućnosti uslovnog otpusta, što otvara pitanje usaglašenosti ovog rešenja sa brojnim međunarodnim dokumentima o zaštiti ljudskih prava

i pravima i položaju lica lišenih sloboda, ali, posebno, jurisprudencijom Evropskog suda za ljudska prava u vezi sa potencijalnim kršenjem člana 3. Evropske konvencije u ljudskim pravima (Grujić, 2019: 350-353).

Ovako određen krug krivičnih dela kvalifikovanih teškom posledicom – silovanje deteta ili nastupanje smrti deteta, bremenite žene ili lica u podređenom položaju predstavlja posledicu pritiska članova porodica dece žrtava brutalnih zločina i inicijatora izmena zakona, medijski promovisanim stavovima o nepopravljivim seksualnim predatorima i potrebi njihove trajne eliminacije iz društva. Sporno rešenje predstavlja i klasifikacija krivičnih dela kod kojih je zabranjena mogućnost uslovnog otpuštanja osuđenih na kaznu doživotnog zatvora. Naime, postoji i čitav niz drugih najtežih krivičnih dela ili najtežih oblika teških krivičnih dela kao npr. drugi kvalifikovani oblici teškog ubistva iz čl. 114. KZ, ubistvo predstavnika najviših državni organa (čl. 310. KZ) ili teška dela protiv ustavnog uređenja i bezbednosti Srbije (čl. 321. KZ) kod kojih postoji mogućnost uslovnog otpuštanja lica osuđenih na kaznu doživotnog zatvora ili, pak, krivičnih dela protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom npr. genocid (čl. 370. KZ) ili zločini protiv čovečnosti (čl. 371. KZ) kod kojih radnja izvršenja može da sadrži radnje krivičnih dela navedenih u članu 46. stav 5. pri čemu bi osuđena lica na kaznu doživotnog zatvora imala mogućnost uslovnog otpusta. Ovakvo rešenje ne može se smatrati ni u kom slučaju kriminalno-politički opravdanim, a sudska praksa će, zasigurno, pokazati sve praktične nedoslednosti ovakvog normativnog rešenja (Грујић, 2020: 164, 165).

Kao drugo, Krivični zakonik u članu 46. stav 2. predviđa fakultativni uslovni otpust za lica koja su osuđena na kaznu doživotnog zatvora, nakon izdržanih 27 godina zatvora i ukoliko ispunjavaju uslove koji su neophodni kod obaveznog uslovnog otpusta iz stava 1. istog člana. Naime, sud može osuđenog uslovno otpustiti sa izdržavanja kazne ukoliko se u toku izdržavanja tako popravio da se može sa osnovom očekivati da će se na slobodi dobro vladati, a posebno da do isteka vremena za koje je izrečena kazna ne učini novo krivično delo. Sud pri oceni da će se osuđeni uslovno otpustiti uzeti u obziru njegovo vladanje za vreme izdržavanja kazne, izvršavanje radnih obaveza, s obzirom na njegovu radnu sposobnost, kao i druge okolnosti koje ukazuju na osuđeni dok traje uslovni otpust neće izvršiti novo krivično delo. Postavlja se pitanje zbog čega se zakonodavac odlučio za period od 27 godina izdržane kazne zatvora pre mogućnosti uslovnog otpuštanja osuđenog na kaznu doživotnog zatvora i da li materijalni uslovi praktično mogu da predstavljaju realnu prepreku za ostvarivanje prava na podnošenje molbe za uslovni otpust. Iako postoje uporedni sistemi koji predviđaju vremenski period i „uspostavljaju“ standard od maksimalnih 25 godina izdržane

kazne, kao što je slučaj i sa Rimskim statutom Međunarodnog krivičnog suda, zakonodavac je, u stvarnosti, pribegao matematičkom modelu prilikom utvrđivanja formalnog uslova za uslovno otpuštanje. Jednostavno je utvrditi njegovu logiku tokom određivanja perioda. Naime, ako je kazna doživotnog zatvora stroža od kazne zatvora u trajanju od 40 godina, uslovi za uslovno otpuštanje bi morali biti stroži. Kod kazne zatvora u trajanju od 40 godina pravo na podnošenje molbe za uslovni otpust bi se sticao nakon izdržane 2/3 kazne, odnosno proteka perioda od 26 godina i 8 meseci izdržane kazne. Period od 27 godina kod doživotnog zatvora je za 4 meseca stroži u odnosu na maksimalni period kod kazne zatvora u trajanju od četrdeset godina.

Treći problem vezan za onemogućavanje uslovnog otpusta osuđenih na kaznu doživotnog zatvora predstavlja činjenica da sud, prema stavu 1. istog člana, ne može uslovno da pusti osuđenog koji je tokom izdržavanje kazne dva puta kažnjavan za teže disciplinske prestupe i kome su oduzete određene pogodnosti. Imajući u vidu eliminatorni karakter kazne doživotnog zatvora i penološka shvaćanja o problemima lica osuđenih na dugotrajne kazne zatvora, teško je očekivati da se osuđeni period od 27 godina posveti tretmanu i programima resocijalizacije, prihvatajući i usvajajući vrednosti na osnovu kojih se može uključiti u život na slobodi, poštovanju pravila ponašanja i života u zatvorskoj ustanovi, naprotiv. Ograničenje koje se odnosi na izvršenje dva teža disciplinska prestupa ili oduzimanje dodeljenih pogodnosti, bez obzira na mogućnost brisanja disciplinskih mera iz evidencije, ovu kategoriju osuđenika praktično lišava mogućnosti ostvarenja prava na uslovno otpuštanje (Grujić, 2019: 349, 350).

Moramo ukazati i na četvrto sporno rešenje predviđeno u stavu 7. člana 46. KZ, koje se odnosi na vremensko trajanje uslovnog otpusta za lica osuđena na kaznu doživotnog zatvora. Naime, zakonodavac je predvideo da uslovni otpust kod lica osuđenih na ovu kaznu traje petnaest godina. Takvo rešenje je nelogično i sporno. Naime, nejasno je zbog čega se zakonodavac odlučio za vremensko trajanje uslovnog otpusta kod ove kazne, suprotno odredbama koje se odnose na kaznu zatvora i kod koje ne postoji ograničenje u pogledu trajanja uslovnog otpusta. Pri tome, sporno je i to što odredbama zakona nije precizirano šta se dešava sa osuđenim licem nakon proteka roka od 15 godina na slobodi. Da li se nakon tog perioda ponovo upućuje na izdržavanje kazne ili se preispituje mogućnost novog uslovnog otpuštanja u periodu od 15 godina. U svakom slučaju, ne postoji propisana procedura po kojoj bi se ponovno odlučivalo o uslovnog otpustu nakon perioda od 15 godina na slobodi ili o statusu lica kome je istekao uslovni otpust (Грујић, 2020: 165, 166).

4. Zaključna razmatranja

Imajući u vidu prethodnu kritiku normativnih rešenja koja se odnose na (ne)mogućnost primene instituta uslovnog otpusta kod lica osuđenih na kaznu doživotnog zatvora, vremenski period izdržane kazne pre nego što lice osuđeno na kaznu doživotnog zatvora (za krivična dela kod kojih postoji mogućnost uslovnog otpuštanja) može da podnese molbu za uslovni otpust, kao i vremenski ograničeno trajanje uslovnog otpusta za lica osuđena na kaznu doživotnog zatvora, a bez predstavljanja relevantne sudske prakse Evropskog suda za ljudska prava po pitanju kršenja člana 3. Evropske konvencije u ljudskim pravima u odnosu na nemogućnost ranijeg ili uslovnog otpuštanja lica osuđenih na kaznu doživotnog zatvora zbog obima ovog rada, želeli smo da ukažemo na sledeće neophodne buduće izmene krivičnog zakonodavstva.

Postoji potreba da se izmenama Krivičnog zakonika Republike Srbije omogućí pravo na podnošenje molbe za uslovni otpust svih lica osuđenih na kaznu doživotnog zatvora bez obzira na izvršeno krivično delo. Imajući u vidu da je ova kazna predviđena za najteža krivična dela i najteže oblike teških krivičnih dela, dolazimo do apsurdne situacije, nelogične, neodržive i suprotne principu jednakosti građana pred zakonom, da se, bez obzira na realan stepen društvene opasnosti najtežih krivičnih dela, uslovni otpust zabranjuje osuđenim licima na kaznu doživotnog zatvora samo u odnosu na određeno svojstvo žrtve ili tip krivičnog dela. Iako je praksa Evropskog suda za ljudska prava u određenom meri nekonzistentna po pitanju postojanja osnova za prevremeno, ranije ili uslovno otpuštanje osuđenih kojima je izrečena kazna doživotnog zatvora, nesumnjivo je da će trenutno važeće normativno rešenje biti osnov za pokretanje postupaka pred ovim sudom upravo zbog kršenja člana 3. Evropske konvencije o ljudskim pravima.

Izmena materijalnog krivičnog zakona u delu koji se odnosi na ukidanje nemogućnosti uslovnog otpuštanja osuđenih na kaznu doživotnog zatvora doveste naše zakonodavstvo u red savremenih i humano orijentisanih sistema u kojima se omogućava zaštita osnovnih prava svih građana, uključuju i lica osuđena na kaznu doživotnog zatvora.

Omogućavanje prava da osuđeno lica podnese molbu za uslovni otpust nikako ne znači da će lice biti po automatizmu otpušteno sa izdržavanja kazne, naprotiv. Sud će, u svakom konkretnom slučaju, utvrđivati da li je, eventualno, ostvarena resocijalizacija osuđenog i da li se sa osnovom može očekivati da lice neće izvršiti novo krivično delo dok se nalazi na uslovnom otpustu. Ogromna je razlika između ukidanja prava na podnošenje molbe za uslovni otpust osuđenog lica na kaznu doživotnog zatvora i automatskog uslovnog otpusta nakon određenog broja godina izdržane kazne.

Ideje o tome da se izmenama krivično procesnog zakonodavstva omogući ranije otpuštanje osuđenih na kaznu doživotnog zatvora, kroz npr. uvođenje novih vanrednih pravnih lekova, nisu prihvatljive jer bi se njima zaobišla primena materijalno pravnih odredaba u odnosu na osuđene na kaznu doživotnog zatvora za krivična dela kod kojih ne postoji mogućnost uslovnog otpusta, čime bi se omogućilo arbitrarno odlučivanje u pojedinačnim slučajevima i time onemogućilo sistemsko rešenje ovog pitanja.

Prilikom budućih novela Krivičnog zakonika neophodno je razmotriti pitanje dela izdržane kazne nakon koje bi osuđena lica na kaznu doživotnog zatvora mogla da podnesu molbu za uslovno otpuštanje. U radu plediramo da rok, umesto sadašnjih dvadeset sedam godina, bude dvadeset pet godina što je u skladu sa rešenjima u najvećem broju savremenih krivičnih zakonodavstava, izvorima međunarodnog krivičnog prava i penološke prakse.

Kao poslednje, predlažemo da se ukine temporalni karakter uslovnog otpusta kod kazne doživotnog zatvora. Uslovni otpust ne treba vremenski ograničavati jer može biti opozvan u slučaju da lice na uslovnoj slobodi izvrši novo krivično delo. Vremensko ograničavanje trajanja uslovnog otpusta bez propisivanja postupka ili utvrđivanja statusa osuđenog lica nakon isteka tog roka predstavlja rešenje koje je u budućim novelama neophodno brisati iz Krivičnog zakonika.

Literatura

- Aebi, M. F., Tiago, M.M., Berger-Kolopp, L., Burkhardt, C. (2017) *SPACE I – Council of Europe Annual Penal Statistics: Prison populations. Survey 2016*. Strasbourg: Council of Europe.
- Grujić, Z., (2019). Life imprisonment as an answer to contemporary security challenges - the (in)adequacy of the retributive approach. *Teme*, 43(4), pp. 1109-1124. <https://doi.org/10.22190/TEME191018066G>
- Grujić, Z., Blagić, D., Bojanić, B., (2019). Reexamining of justification for introduction of a life imprisonment in Serbian criminal legislation. In: *Archibald Reiss Days Thematic Conference Proceedings of International Significance, Volume I*, (pp. 339-356). Belgrade: University of Criminal Investigation and Police Studies.
- Hirsch, A. Fon (1985) *Past and Future Crime – Deservedness and Dangerousness in the Sentencing of Criminals*. Oxford: The Alden Press.
- Jacobsen, J., Hallgren Sandvik, V. (2015) An Outline of the New Norwegian Criminal Code. *Bergen Journal of Criminal Law and Criminal Justice*. 3(2), pp. 162-183.

- Penal Reform International (2016) *Life Imprisonment - A Policy Briefing*. London, Nottingham: Penal Reform International and University of Nottingham.
- Smit, D. V. Z., Appleton, C., (2019) *Life Imprisonment – A Global Human Rights Analysis*. Cambridge-London: Harvard University Press.
- Stojanović, Z. (2015). U susret Zakonu o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika Srbije. U: *Suprotstavljanje savremenim oblicima kriminaliteta – analiza stanja, evropski standardi i mere za unapređenje. Tom I*, (str. 1-18). Beograd: Kriminalističko-policijska akademija, Fondacija „Hans Zajdel“.
- Walmsley, R. (2019) *World Prison Population List, Twelfth Edition*. London: Institute for Criminal Policy Research.
- Грујић, З. (2020). Казна доживотног затвора и заштита жртве кривичног дела. У: *Оштећено лице и кривичноправни инструменти заштите (међународноправни стандарди, норма и пракса) LX Редовно годишње саветовање Српског удружења за кривичноправну теорију и праксу*. Златибор-Београд: Intermex.
- Димовски, Д., Поповић, И. (2017) Условни отпуст – нормативни и практични аспекти. *НБП – Журнал за криминалистику и право*, 22(2), стр. 47-60. <https://doi.org/10.5937/nabepo22-13486>
- Закон о извршењу кривичних санкција ”Службени гласник Републике Србије” број 55/2014 и 35/2019.
- Игњатовић, Ђ. (2018) *Криминологија*. Београд: Правни факултет.
- Игњатовић, Ђ. (2019) Казна доживотног затвора – разлози увођења и осврт на решења у последњој новели Кривичног законика. У: *Измене у кривичном законодавству и статусу носилаца правосудних функција и адекватност државне реакције на криминалитет (међународни стандарди и стање у Србији)*, *LIX редовно саветовање Српског удружења за кривичноправну теорију и праксу*, (стр. 119-141). Златибор: Intermex.
- Кривични законик”Службени гласник Републике Србије” број 85/2005, 88/2005 – испр. 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019.
- Соковић, С. (2014) Условни отпуст – спорна питања и савремена нормативна решења, *Crimen*, (V), 1/2014, стр. 35-49.

Zdravko GRUJIĆ, PhD

Assistant Professor

Faculty of Law, University of Priština temporary settled in Kosovska Mitrovica

CONDITIONAL RELEASE ON SENTENCE OF LIFE IMPRISONMENT - CRITICAL REVIEW OF NEW NORMATIVE SOLUTIONS IN SERBIAN CRIMINAL LEGISLATION –

The amendments and supplements of the Criminal Code of 2019 introduced into Serbian criminal legislation a life imprisonment as the most severe sentence in the criminal sanctions system. These novelties confirm the continuity of a multi-year process of (inconsistent) changes in criminal legislation that tightens the legislature's criminal policy, broadens the limits of criminal repression, supplements the purpose of punishment, narrows the possibility of mitigating the punishment, in other words, continues to expand the retributive concept of punishing. The introduction of the life imprisonment required the amendments of several other provisions of the Criminal Code, including those relating to the purpose of punishment, impossibility of conditional release of persons sentenced to this life imprisonment, as well as the duration limit on conditional release. In most states where it forms part of the sentence system the possibility of (early, or) conditional release of prisoners is provided. It is indisputable that there are also rare exceptions to this rule. However, the paradigm of human rights protection, in particular the protection of the rights of persons deprived of their liberty, as well as the mechanisms for their protection (e.g. the jurisprudence of the ECHR), indicate that the possibility of conditional release of persons sentenced to life imprisonment in national legislations already represents an "established standard". From a penological point of view, the implementation of treatment and treating of the prisoners sentenced to life imprisonment and the idea of their resocialization and social reintegration, is directly correlated with the possibility of their conditional release. Therefore, prescribing the possibility of conditional release of prisoners sentenced to life imprisonment, as visible to them "a path to release", is a necessary prerequisite for the execution of the sentence.

Keywords: *life imprisonment, conditional release, prohibition of conditional release*